

XX ASR BOSHLARIDA XORAZMDA XALQ TA'LIMI SHAKLLANISHINING BA'ZI MASALALARI

¹Davletov Sanjarbek Rajabovich, Ma'mum universitei
professori, (DSc)

²Rajabova Zuhra Sa'dullayevna, Urganch Ranch texnologiya
universiteti dotsenti, (PhD)

1

<https://orcid.org/0009-0003-7860-0057>

e-mail:
sdavletov7722@gmail.com

SOME ISSUES OF THE FORMATION OF PUBLIC EDUCATION IN KHOREZM AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Davletov Sanjarbek Razhabovich, Professor of Mamun
University, (DSc)

Rajabova Zuhra Sadullayevna, docent of Urgench
Technological University Ranch, (PhD)

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СТАНОВЛЕНИЯ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ХОРЕЗМЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Давлетов Санжарбек Ражабович, профессор университета
Маъмун, (DSc)

Ражабова Зухра Саъдуллаевна, доцент Ургенчского
технологического университета Ранч, (PhD)

2

e-mail:
razabovazuhra7@gmail

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr boshlarida Xorazmda xalq ta'limining shakllanishi, vohada an'anaviy maktablar o'rniga sovet ta'lim tizimining kirib kelishi jarayonlari tahlil etilgan. Maqolada ta'lim tizimini sovetlashtirish hamda uning ijtimoiy-siyosiy hayotga ta'siri masalalari xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, Xiva xonligi, Xorazm, ta'lim, madaniy hayot, islohot, sovetlashtirish.

Abstract: This article analyzes the development of public education in Khorezm at the beginning of the 20th century, the introduction of the Soviet education system instead of traditional schools in the oasis. The article talks about the sovietization of the education system and its impact on socio-political life.

Key words: Uzbekistan, Khiva Khanate, Khorezm, education, cultural life, reforms, sovietization.

Аннотация: В данной статье анализируется становление народного образования в Хорезме в начале XX века, внедрение советской системы образования вместо традиционных школ в оазисе. В статье говорится о советизации системы образования и ее влиянии на общественно-политическую жизнь.

Ключевые слова: Узбекистан, Хивинское ханство, Хорезм, образование, культурная жизнь, реформы, советизация.

KIRISH. Yangi O‘zbekiston sharoitida zamonaviy ta’lim tizimini yaratish borasidagi sa’y-harakatlarda maktab tizimi tarixini o‘rganish va tadqiq etish muhim ahamiyatga molik masala hisoblanadi. Bu borada XX asrning boshlarida Xiva xonligi, Xorazm xalq Respublikasi hamda Sovet hokimiyati davrida Xorazmdagi ta’lim tizimining holatini o‘rganish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biridir. Darhaqiqat, ta’lim masalasi Xiva xonligida madaniy hayotning asosiy yo‘nalishlaridan biri edi. Xorazm Xalq respublikasi davrida ham ushbu masala e’tibordan chetda qolgan yo‘q.

O‘zbekistonda, shu jumladan, Xorazm vohasida sovet hokimiyatining siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ahamiyatini mustahkamlash davrida Kommunistik partiya jamiyatning har bir sohasiga o‘z ta’sirini ko‘rsatdi. Jumladan, bu jarayonda inson ongini o‘zgartirishga qaratilgan ta’lim, fan va madaniyat kabi muhim sohalarida jiddiy o‘zgarishlar amalga oshirildi. Sovet hukumati o‘z maqsadiga ko‘ra, erkin fikrlovchi milliy ziyolilarni yo‘q qilib, xalqning “savod darajasini oshirish” orqali sotsialistik jamiyatga sodiq yangi ziyoli kadrlar tayyorlashga va byurokratik boshqaruvni tobora mustahkamlab borishga intildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

Tadqiq qilinayotgan davrga oid tarixiy jarayonlar yuzasidan mustaqillik yillarida tarixchilar tomonidan yangicha metodologik uslubda yozilgan tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega. Xususan, bu boradagi tadqiqot ishlariga Q.Rajabov, N.Raximov, Sh.Saidov, M.Qayumov, F.Bobojonova, G.Xoshimova, D.Murodova va boshqalar tomonidan chop qilingan monografiya, risola va ilmiy maqolalarni keltirish mumkin. Ularda XIX asr oxiri – XX asr boshlari Xiva xonligida ta’lim tizimi, Xorazm va Buxoro xalq respublikalaridagi tarixiy-madaniy jarayonlar, Sovet hokimiyati davrida hududlarda ta’lim tizimining ahvoli masalalari tahlil etilgan.

Mazkur maqolani tayyorlashda tarixiy-qiyyosiy tahlil usuliga asoslanib, arxiv manbalari, xususan hujjatli materiallar, tegishli organlarning rasmiy hisobotlari, shuningdek, ilmiy adabiyotlardan foydalangan holda tadqiqot amalga oshirildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Xiva xonligida ham O‘zbek davlatchiligiga xos asriy an’analalar davom etib, ilm, fan, madaniyat

masalalari hukmdorlar diqqat markazida turgan. Xonlikda masjidlar qoshida boshlang‘ich maktablar faoliyat ko‘rsatgan. Ushbu madrasalarda maktab muallimlari, masjid imomlari va qozixona xizmatchilari tayyorlangan. 1909-yildagi ma’lumotga ko‘ra, Xiva xonligida 1500 ta eski usuldagi maktablar mavjud bo‘lib, bu maktablarda 45 ming nafar bolalar ta’lim olishgan[1]. Xiva jadidlari tashabbusi bilan bu davrda yangi usul maktablari soni ortib bordi. Xiva xonligida birinchi yangi usul maktabiga 1889-yil Abdulg‘aniboy Husainov asos soldi. 1904-yil 10-noyabrda yangi usul maktabi ochildi[2]. 1911-yilda Islomxo‘ja tashabbusi bilan Xivada yangi usul maktabi ochildi. Mazkur maktab uchun Said Islomxo‘ja Xiva markazida qo‘shqavatli qilib, Yevropacha usulda bino qurdirdi. Islomxo‘janing yangi usul maktabida 70 nafar bola o‘qigan[3]. 1912-yilga kelib To‘rtko‘l, Shovot, Xo‘jaylida ham yangi usul maktablari ochildi.

XX asr boshlarida bolsheviklar hokimiyatni egallagach O‘zbekiston hududlarida ham sovet maktablari va texnikumlar ochishga alohida e’tibor qaratildi. Jadid maktablari yopildi. An’anaviy (eski) maktablar va vaqf maktablari ham tugatildi. Zero, bu davrga qadar bu zaminda mavjud bo‘lgan maktab-madrasa ta’limi, vaqf maktablari, rivojlangan o‘rta asrlardan buyon davom etib kelayotgan edi.

Sovet hukumati o‘z maqsadlari va tub manfaatlarini amalga oshirish uchun ta’lim tizimida ham islohot o‘tkazishga majbur bo‘ldi. Ammo rejalashtirilgan islohot xalqlarning milliy qadriyat va urf-odatlariga barham berish orqali amalga oshirildi. Maktab qurilishining sovetlashtirilishi – avvaliga sovet maktablari, asosan, shaharlarda ochilayotgan bo‘lsa, 1919-1920-yillarga kelib qishloqlarda ham tashkil etila boshlanganida ko‘rinadi[4].

Xorazm Xalq Respublikasidagi jarayonlarga e’tibor qaratsak, Toshkentda rus tilidagi “Известия ТуркЦИК” gazetasida Xiva inqilobiy partiyasining manifesti chop etilgan. Bu manifest 12 ta moddadan iborat bo‘lib, unda bolalarni bepul o‘qitish uchun xonlikning hamma joyida maktablar ochish hamda vaqfdan keladigan daromadlarni sarflash; Xivada bolalarni tekin o‘qitish uchun maktablar ochish kabi masalalar ham bayon etildi [5].

XXSRda amalga oshirilgan islohotlardan biri Xorazm nozirlar kengashi tarkibida maorif nozirligi tashkil qilinishi edi. Nozirlikning asosiy vazifasi

Xorazmda zamonaviy maktab, fan, madaniyat va ommaviy nashrlar bilan bog'liq faoliyatni tizimli tashkil qilish va rivojlantirishdan iborat edi. Xorazm hukumati maorif va madaniyatni rivojlantirish ishlariga muhim vazifa sifatida qaradi. Tez orada nozirlik tashabbusi bilan jadid usulida sakkizta maktab va keng xalq ommasi uchun mo'ljallangan maorif saroyi ishga tushirildi [6].

1923-yil oktabr oyigacha XXSR da 89 ta an'anaviy diniy maktab, 195 ta qorixona, 55 ta muqaddas joy, 645 ta machit, 88 ta qiroatxona faoliyat yuritayogan edi. Markazning ko'rsatmasi bilan XXSRda 1924-yildan boshlab madrasa va eski usul maktablarining o'rniga sovet maktablarini tashkil etish jarayoni boshlandi[7].

1923-yilda Xivada musiqa maktabining tashkil etilishi Xorazmning madaniy hayotida muhim rol o'ynadi[8].

Umuman olganda, XXSR tashkil etilgandan so'ng bolsheviklar o'z oldiga Xorazmda milliy madaniyatni sovet madaniyati bilan almashtirish siyosatini boshladilar. Shu maqsadda eski usul maktablarini isloh qilish yo'li bilan ularning faoliyatini tugatish jarayonini olib bordilar. Eski usul maktablarini sovet maktablariga aylantirishni 1920-1924-yillarda amalga oshirishni mo'ljallandi[9].

Milliy davlat chegaralanishi o'tkazilgach, O'zbekistonda xalq ta'limi maktablari soni jadal sur'atda oshib bordi. 1924/1925-o'quv yilida respublikada 160 ta sovet tipidagi ta'lim muassasalari tashkil qilingan va ularda 17209 nafar o'quvchi ta'lim olgandi[10]. Bu davrda respublikada Toshkent, Samarqand va Farg'onada 1tadan, Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazmda 2tadan namunaviy maktab binolari qurilishi rejalashtirilgan[11].

Ushbu davrda yangi tashkil qilingan sovet maktablari uchun pedagog kadrlar tayyorlash masalasi ham hukumatning diqqat-e'tiborida bo'ldi. 1926-yil 25-aprelda qishloq o'qituvchilari uchun bo'lib o'tgan konferensiya tavsiyasi asosida may-iyun oylarida Toshkentda pedagog kadrlar uchun tayyorlov kurslari tashkil etildi. Tayyorlov kurslarida o'qish uchun Samarqanddan 100 nafar, Qo'qondan 150 ta, Buxorodan 80 ta, Xivadan 55 kishi uchun joy so'ralgan[12].

1925-yilga kelib o'z davrining fidoyi jamoat arbobi sifatida tanilgan Qurbon Ollaberganov (Beregini) Xorazm okrug (viloyat) yoshlar tashkilotining mas'ul kotibi etib tayinlanadi va shu

davrning mafkurasini xalqqa singdirish, savodsizlikni tugatish maktablarini tashkil etishga bosh bo'ladi. U 1929-yildan respublikada maktab, oliy o'quv yurtlari, muzey, kutubxona, klub, madaniyat uylarini tashkil etishga bosh bo'ldi. Maorif xalq komissarligi bo'lim mudiri sifatida hududlarda yangi maktablar tashkil etish, maktablarni darslik, o'quv qo'llanmalari bilan ta'minlashga harakat qildi[13].

XX asrning 30-yillarida o'qituvchilar qatlamini shakllantirish jarayonida sovet hokimiyati mustahkam tayanch nuqtaga ega dastur tuzib chiqishga e'tibor qaratdi. Chunki o'qituvchilar aholi bilan tushuntirish ishlari olib borishda eng asosiy qurol bo'lib xizmat qilardi. Shu maqsadda qishloq o'qituvchilari uchun imtiyozlar berish, moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash ishlari tashkil etildi[14].

Ma'lumki, Sovet hukumati "madaniy inqilobi"ning asl vazifalaridan biri ittifoq tarkibiga kirgan xalqlar madaniy merosini inkor etish edi. 1930-yillarda mamlakatda olib borilgan "madaniy inqilob" doirasida Xorazm viloyati ta'lim tizimi umumittifoq ta'lim tizimiga integratsiya qilindi. Bu jarayondagi asosiy vazifalardan biri umumiy majburiy ta'lim joriy etish va ta'lim dasturlarini partiyaning ideologik talablariga muvofiqlashtirish bo'ldi. Bu o'zgarishlar "savodxonlikni oshirish" bahonasida sotsialistik davlat maqsadlariga xizmat qiladigan yangi madaniy qatlamni yaratishga qaratilgan sovet siyosati doirasida amalga oshirildi.

XULOSA. Xiva xonligi davrida o'quv va madaniy muassasalarga katta e'tibor berilgan bo'lib, xonlikda maktablar va madrasalar keng faoliyat yuritgan. Shuningdek, yangi usul maktablari paydo bo'lib, ulardagi ta'lim Yevropa uslubiga yaqinlashtirilgan. Bolsheviklar hokimiyatga kelgach, vohadagi eski maktab va madrasalar faoliyati tugatildi va ularning o'rnini sovet maktablari egalladi. Bu davrda sovet hukumati milliy ta'lim va madaniyatni o'zlarining mafkuraviy maqsadlari asosida o'zgartirishga urindi va yangi ta'lim muassasalari ochish ishlarini jadal amalga oshirdi.

1920-1930-yillarda Xorazm vohasidagi ta'lim va madaniyat tizimi tubdan o'zgardi. Eski maktablar sovet maktablari bilan almashtirildi, pedagog kadrlarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratildi. Sovet davrida ta'limning asosiy maqsadi yoshlarni sovet mafkurasida tarbiyalash va shu

maqsadga yo'naltirilgan umumiy savodxonlikni oshirish bo'lgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zR MA, I-125-fond, 1-ro'yxat, 527-ish, 70-varaq.
2. Qayumov M. XIX asr oxiri – XX asr boshlari Xiva xonligida ta'lim tizimi. // Xorazm tarixi zamonaviy tadqiqotlarda. – Toshkent – Urganch, 2019. – B.128-133.
3. O'zR MA, I-2-fond, 1-ro'yxat, 289-ish, 176-varaq.
4. Bobojonova F. Sovet hokimiyati davrida quyi va o'rta Zarafshon vohasida ta'lim tizimi // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. Volume 4, Issue 6, 2024. – B. 35-40.
5. Манифест Хивинской революционной партии о её ближайших за действия // Известия ТуркЦИК. 8 февраля 1920 г.
6. Saidov Sh. Xorazm-Turkiston munosabatlari tarixidan (1917–1924 yillar). “O'zbekiston tarixining dolzarb masalalari (XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr oxiri), Toshkent, 2022. – B. 308-316.
7. Raximov N. Xorazm Xalq Sho'rolar Jumhuriyati tarixini o'rganish muammolari va yondashuvlar (1920-2020 yillar). - T.: Lesson Press, 2022.
8. Rajabov Q. SSSRning agressiv tashqi siyosati (1939–1941 yillar) // “O'zbekiston tarixining dolzarb masalalari (XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr oxiri), - Toshkent, 2022.
9. Xoshimova G. 1920-1924 yillarda Xorazm Xalq Jumhuriyatida eski maktablarga munosabat // Xorazm tarixi zamonaviy tadqiqotlarda. – Toshkent – Urganch, 2019.
10. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. –Toshkent: “Sharq”, 2000.
11. O'zMA, R-94-fond, 1-ro'yxat, 69-yig'majild, 41-varaq.
12. Murodova D. 1925–1930 yillarda Buxoro viloyatida maktablar faoliyati (O'zbekiston milliy arxivi hujjatlari asosida) “O'zbekiston tarixining dolzarb masalalari (XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr oxiri), Toshkent, 2022. – B. 345-351.
13. O'zbekiston tarixi (Xorazm tarixi). XI jild, mas'ul muharrir A.S. Sagdullayev. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2022.
14. Sharipova N. O'zbekistonda sovet davri maktab o'qituvchilarining ijtimoiy qiyofasi // Academic research in educational sciences. Volume 1, Issue 3, 2020. – B. 756-764.

